

УДК 141

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО МІСТА

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Університетська 1, 79001, м. Львів, Україна
polyarushborys@yahoo.com*

У статті здійснено філософський аналіз поняття «публічне» та «приватне» у концепціях Ю. Габермаса та Р. Сенета. Розглянуто відмінність між філософським та соціологічним трактуванням взаємодії публічного та приватного просторів. Означені основні риси публічного та приватного простору, а також політичні, релігійні та культурні передумови їхньої трансформації. Визначено основні види взаємозалежності публічного і приватного простору в умовах сучасного міста. Досліджено роль публічного та приватного простору міста у формуванні та розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: суспільство, місто, спільнота, соціальний простір, публічність, приватність, Юрген Габермас, Річард Сенет.

Сучасне суспільство пройшло тривалий шлях у трансформації свого соціального простору. Особливе місце в цьому процесі займає сучасне місто, в публічному та приватному просторах якого здійснюються основні вибори сьогодення. Складний процес трансформації соціального простору міста потребує спеціального дослідження, тому що саме від вирішення проблеми співвідношення публічного і приватного просторів залежить можливість успішного функціонування суспільства в цілому.

Дослідженням феномена «публічності» займалися такі європейські філософи, як Юрген Габермас, Габріель Марсель, Пауль Тілліх, Емануель Левінас, Карл Ясперс та ін. Так Ю. Габермас у своїх працях глибоко аналізує історичні форми формування і функціонування публічної сфери в Західній Європі.

Особливу увагу співвідношенню публічного і приватного просторів приділяли західні соціологи. Зокрема соціальний простір міста вивчав Р. Сенет, який на основі значної конкретної інформації здійснив змістовний аналіз співвідношення публічного і приватного міських просторів.

В Україні дослідженням співвідношення публічного та приватного займалися такі дослідники, як О. Єрмоленко, А. Карась, О. Щурко, Д. Чумаков, М. Тур та ін. Зазначимо, що розгляд даної теми у працях більшості дослідників знаходиться у межах взаємодії громадянського суспільства та держави. Проблеми співвідношення публічного та приватного просторів, і в тому числі у місті в перелічених публікаціях аналізуються значною мірою побіжно. Наприклад, Д. Чумаков наголошує: «У працях Ю. Габермаса взаємодія держави та громадянського суспільства простежується в контексті симбіозу та співіснування особистості та офіційних структур держави, а також системного та життєвого світів» [2, с. 225].

В цьому випадку ми можемо розглянути концептуальну ідею публічності винятково у межах взаємовідношення між державними та суспільними структурами. Нас буде цікавити розвиток ідеї про трансформацію соціального простору в місті, зміни у відносинах між публічним і приватним в історії модерного європейського міста.

В сучасному українському філософському дискурсі ця проблематика ще не набула потрібного рівня дослідження. Якщо в українській соціології деякі прикладні дослідження в цьому напрямі здійснюються, то у філософії дана тематика лише набуває актуальності. Поняття «публічність» та «приватність», «соціальний простір» знаходить своє пояснення у низці соціологічних, політологічних та психологічних досліджень але філософський аналіз цієї проблематики співвідношення публічного та приватного може надати їй більшої глибини. Прикладом глибокого аналізу співвідношення публічного та приватного в добу Відродження може бути концепція Н. Мак'явеллі, яку подає в своїй роботі А. Карась. «Н. Мак'явеллі стає речником нових викликів, орієнтуючись на людину-егоїста, яка сама собі творить закон, керуючись мотивами й інтересами сили та збагачення. Людина перестає бути благонадійним мирянином, слухняним членом релігійної громади, - вона тепер істота непевна, суперечлива, підступна й небезпечна. Публічно, на людях, вона не така, як у приватному житті, – видає себе за іншу, демонструючи повагу до цінностей, які насправді її пригнічують» [2, с. 47].

Метою статті є аналіз феномен публічного простору міста у концепціях Ю. Габермаса та Р. Сенета та дослідження публічного та приватного простору міста як фактора формування та розвитку сучасного суспільства.

Питання взаємовпливу публічного та приватного набуло свого значення та актуальності у філософії, соціології та соціальної психології на початку ХХ століття, коли проблема взаєморозуміння в сучасному місті стала дуже гострою. Представники різних культур, які мусили співіснувати в сучасному місті, не могли не прийти до загострення протиріч. Тому такою важливою була спроба здійснення філософського аналізу співвідношення публічного і приватного в межах комунікативної філософії та соціології. Маючи різний категоріальний апарат та ідентичний об'єкт дослідження, комунікативна філософія та соціологія намагалися дати свої відповіді на це важливе теоретичне і практичне питання.

Так Ю. Габермас розглядав «публічність» як сферу, яка слугує певним нормативом поведінки людини в модерному суспільстві, а отже, модерному місті зокрема.

Розуміючи важливість індивідуального духовного спілкування у сфері приватності представники комунікативної філософії, та Ю. Габермас зокрема, зосереджували свою увагу на сферу публічності, роблячи спробу характеристики суспільства в цілому. Юрген Габермас є одним із філософів, які намагалися простежити розвиток публічності як власне соціального феномена з точки зору історичного розвитку сучасного суспільства. У своїх творах він здійснював історично-соціальний аналіз комунікативних зв'язків у суспільстві на прикладі різноманітних передусім міських спільнот.

Юрган Габермас здійснює соціально-історичний аналіз значення «відкритий» і «публічний» різних соціальних і мовних верств. Добре відомо, що в Німеччині іменник *Öffentlichkeit* було утворено із давнього прикметника *Öffentlich* за аналогією до *publicite* та *publicity* [3].

Проте про «публічне» і те, що не було ще відкритим, а було «приватним» йшлося набагато раніше. У грецьких містах-державках сфера публічного, спільна для вільних громадян (*koine*), строго відділялася від сфери *oikos*, що належала кожному зокрема.

Публічність, як окремий, відділений від приватної сфери простір у феодальному суспільстві ще не був, на думку Ю.Габермаса, розвинутим. Хоча зовсім не випадково англійський король мав титул Ваша Публічність – адже існувало таке явище, як відкрита репрезентація. Ця репрезентативна публічність виступає не як соціальний простір, сфера відкритості, а різновид ознаки статусу. Статус сюзерена сам собою нейтральний щодо критеріїв «публічний» та «приватний», однак його власник репрезентує себе відкрито: він видає себе за втілення «вищої» влади.

В своїй праці Ю.Габермас звинувачує Р.Сенета за внесення риси репрезентативної публічності у класичну громадську. Він не зауважив специфічної громадянської діалектики внутрішнього і публічного. Р.Сенет недостатньо розрізняє ці два види публічності.

Публічність (*Öffentlichkeit*), за Ю.Габермасом, можна визначити як сферу згуртованих у публіку приватних осіб.

У Франції XVII ст., наголошує Ю.Габермас, «*le public*» називають читачів, глядачів та слухачів – як адресатів, споживачів і критиків мистецтва та літератури. До цієї ранньої публіки належали двір і місто.

В Англії, на відміну від Франції часів короля-сонця, двір ніколи не міг заволодіти містом. Перевага міста закріплювалася ще тими новими інституціями, які в Англії і Франції беруть на себе однакові суспільні функції: кав'ярні у час повного розквіту між 1680-1730 роками, салони в часи між регентством і революцією.

Кав'ярні та салони послуговуються низкою спільних інституційних критеріїв: вимагають щось на кшталт громадянського спілкування, де не виставляється передумова рівності за статусом.

Уперше політично функціональна публічність, наголошує Ю.Габермас, з'явилася в Англії на порозі XVIII ст. Станове зібрання перебудовується на сучасний парламент, і цей процес тягнеться понад сторіччя.

Постійна критика заходів корони, парламентських рішень змінюють обличчя державної влади. Вона стає «*öffentlich*». Ступінь розвитку відкритості надалі вимірюється станом протистояння між державою і пресою.

Тепер бере початок «*public opinion*», яка формується у відкритій дискусії після того, як через виховання та поінформованість публіка дозріє до розуміння обґрунтованої думки.

Революція у Франції створила те, на що в Англії пішла сотня років: інституції, яких доти бракувало публіці. З'являються політичні клуби, з яких формуються парламентські фракції, формується щоденна політична преса.

Процеси трансформації соціальних просторів західних суспільств, які тільки зароджуються в XVIII-XIX ст. є нас розвиваються значно швидше.

Отже публічним, як його описує Ю.Габермас, міг бути тільки міський простір. А тому, коли дослідники говорять про публічний простір, вони мають на увазі передусім міський простір.

Річард Сенет, один з провідних дослідників сучасного міста, ще в перших своїх працях 70-х років наголошував на поступовому згортанні міського публічного простору. Навіть у плануванні сучасних західних міст, наголошує він, є щось таке, що не дає людині можливості реалізувати себе в соціальному просторі міста, робить її пасивною та неспівчутливою.

Так само, як і Ю.Габермас, Р.Сенет описує формування публічного і приватного простору в європейських містах доби Модерну. На початках в європейській традиції публічним називали все те, що відкрито для публічного огляду: бібліотеки, музеї, парки тощо.

Найдетальніше публічний простір міста Р. Сенет досліджує у праці «Плоть і камінь: тіло і місто у західній цивілізації». Автор намагається проаналізувати взаємодію в контексті міста тілесного і духовного в людині.

«У міському просторі подібні взірцеві репрезентації «тіла» завжди були інструментом влади. До них зверталися як афіняни, так і римляни. По мірі розвитку юдео-християнської традиції, духовний мандрівник повернувся додому, у міський центр, де його стражденне тіло стало виправданням покірності та смиренності – духовне тіло, тим самим, перетворилося на плоть та камінь» [4, с. 191].

Американський соціолог пише таке: « Міський простір, приймаючи ту чи іншу форму, здебільшого підкоряється тому, як люди, що у ньому мешкають, відчувають власну тілесність; щоб жителі мультикультурного міста піклувалися один про одного, ми повинні переглянути розуміння власного тіла; неможливо відчутти відмінність, притаманну іншому, не визнавши недосконалості власної тілесності» [4, с. 373].

Витіснення релігії наукою спричинилося до перегляду принципів організації простору: «У добу модерну тілесний рух почали трактувати як основний принцип біологічної активності. Медичний аналіз кровообігу, роботи легень, а також електричних імпульсів, які передаються нервовими закінченнями, сформував нове уявлення про здорове тіло, свобода рухів якого стимулює весь організм. За подібними медичними уявленнями простір необхідно організувати так, щоб сприяти рухові тіла, та пов'язаному з ним диханню. Саме до такої ідеології простору прийшли архітектори епохи Просвітництва у XVIII ст. Людина, яка рухається без обмежень та користується фізичною свободою, здавалася впевненою в собі та самодостатньою індивідуальністю» [5, с. 185].

Річард Сенет виділяє такі основні фактори, що викликали зміни у розумінні міського публічного простору: воля до формування публічного порядку поступово згасає і людина починає приділяти головну увагу захисту від нього. Таким механізмом захисту від публічного простору Р.Сенет бачить переорієнтацію на сім'ю, що, на нашу думку, є втечею міської людини з публічної сфери в приватну. Р.Сенет наголошує, що сімейні відносини сприймаються як ідеальна модель людських взаємовідносин, яка протиставлялася сфері публічній як морально нижчій.

На нашу думку, протиставлення, на якому наполягає Р.Сенет, є просто показником кризи публічного простору міста. Тільки в часи системної кризи публічної сфери, коли вона політично, морально, чи духовно занепадає приватна сфера, якими, на нашу думку, є сімейні відносини, починають її підміняти. І навпаки, коли така криза минає, публічне і приватне гармонізується, і починають знову повноцінно виконувати свою роль. Прикладом таких складних стосунків публічного і приватного є надважлива роль сімейних відносин в Південній Італії, коли зароджувалася мафія. Мафіозна квазісім'я бере на себе обов'язок контролю публічного простору на певних територіях, над якими держава і суспільство втрачають вплив.

Окремо Р.Сенет розглядає вплив секуляризації на трансформацію публічного простору міста у XIX ст. Втративши свою християнську душу секуляризований публічний простір міста штовхає людину на занурення в приватне життя. Вважаючи його більш моральним, людина викреслювала себе з публічного життя, що пов'язане, як вважає Р.Сенет, з самозасліпленням секулярної людини. На нашу думку, європейська секулярна людина прекрасно бачила моральні вади міського публічного простору і не ідеалізувала «вікторіанську» сім'ю зі всіма її протиріччями.

Тим не менше, Р. Сенет вживає для опису публічного простору винятково негативні оцінки. Хоча вже у Британії середини XIX ст. можна знайти безліч прикладів функціонування взірцевого міського простору з публічними парками, музеями, бібліотеками, благодійними установами. Р.Сенет, нібито не помічаючи цього, схильний бачити міський публічний простір як негативний, скерований проти пересічної людини.

Міський публічний простір, наголошує Р.Сенет, побудовано на принципі «урбаністичного індивідуалізму». Людина, на думку Р.Сенета, в кав'ярні, автобусі і метро стає дедалі більш закритою, мовчазною.

На нашу думку, публічне мовчання є результатом культурної конвенції, бажання поважати чужий приватний простір. І навпаки, нові, недавні жителі міста, які знаходяться поза цією культурною конвенцією, готові в публічних місцях порушувати тишу і нав'язувати свій інформаційний шум іншим.

На відміну від Ю.Габермаса, Р.Сенет наполегливо наголошує на поглинанні публічної сфери приватною, що, на його думку, веде до панування у суспільстві байдужості і в кінцевому підсумку самотності.

Очевидно, що можна знайти приклади міського публічного життя, які б підтверджували правоту Р.Сенета стосовно поглинання приватною сферою публічного простору, але протилежних прикладів набагато більше. А тому, на нашу думку, правий Ю.Габермас, який наголошував на колонізації системою повсякденного. Ми маємо численні підтвердження того, що приватна сфера міського життя постійного скорочується, а публічним стає, наприклад через соціальні мережі, навіть те, що раніше ніколи не виставлялося на публічний огляд. Для нашого часу це норма, яка ні у кого більше не викликає подиву. А «мовчазна», не присутня в соціальних мережах людина оголошена маргіальною, приреченою на соціальну ізоляцію. Мовчання в кав'ярнях, транспорті, публічна стриманість стають немодними і, навпаки, бажаним і очікуваним є публічне вираження своїх почуттів політиками, державними діячами. Це стає нормою, необхідною умовою для продовження їхньої політичної чи якоїсь іншої публічної кар'єри.

Ще в часи становлення сучасного модерного європейського міста ми можемо спостерігати, вважає Р.Сенет, відмінність між тим, що він називає «місцем» і «простором». Він наголошував, що саме економічна діяльність приводить до заміни «місця», яке передбачає емоційну прив'язаність, простором з його комерціалізацією. Ці процеси Р.Сенет пов'язує із секуляризацією.

Так, з появою модерного міста ми спостерігаємо за витісненням релігійного «місця» економічним простором: «У той час як християнські час і місце були наслідком здатності тіла співчувати, економічні час і простір витікали з його здібності до агресії. Ці протиріччя місця і простору, випадкових можливостей і наперед визначеності, співчуття і агресії мали місце у душі кожного буржуа, який намагався одночасно і зберегти віру, і отримати прибуток» [4, с. 276].

Ідеалізуючи християнську мораль, Р.Сенет говорить про її надзвичайно важливу роль у мирному співіснуванні на теренах міського простору середньовічного міста, на відміну від модерного міста, в якому панує боротьба за виживання. Автор критично описує хаотичний розвиток соціального простору модерного міста. Середньовічні обмеження забудовників міста були відкинуті, що не могло не привести до численних конфліктів. Чомусь саме старій середньовічній вулиці Р.Сенет віддає пріоритет перед ефективно функціонуючим

соціальним простором модерного міста. Можна, звичайно, не погодитися з такими оцінками і навести безліч свідчень про надзвичайну прив'язаність мешканців до своїх кварталів, вулиць будинків і в модерному місті. Можна тільки здогадуватися про певні теоретичні преференції автора, що штовхають його на постійне протиставлення середньовічного і модерного міста на користь першого. Очевидно, що для збереження конкурентності міста функціональність його публічного міського має зростати, а соціальні проблеми великих міст мають тенденції до загострення. Але це відбувається не через занепад якогось міфічного середньовічного «місця», а через кількісне зростання населення модерних міст, соціальний простір яких не міг ефективно його адаптувати. Саме з цим пов'язані численні проблеми, які виникали на шляху пристосування вихідців з села до міського життя. Кардинальна відмінність між організацією сільського та міського соціального життя було причиною втрати морального самоконтролю людини модерного міста. Безпідставно звинувачувати в цьому організацію економічного простору модерного міста. Заміна ярмарків на постійні ринки була пов'язана зі зростанням ефективності торгівлі. Так, ринки почали функціонувати в дні релігійних свят, кількість яких була такою, що не сприяло розвитку торгівлі. Релігійні обмеження торгу у містах ставали гальмом і повсюдно скасовувалися. Прагнучи зберегти контроль над городянами, церква звинувачувала відвідувачів ринків під час релігійних свят в аморальності. Ця боротьба в деяких країнах триває і сьогодні. Наприклад, у Польщі праві політичні партії намагаються на заборони торгівлі в неділю.

Демонізуючи процес становлення ринків Р.Сенет неминуче ідеалізує середньовічний соціальний простір. «Як купець, який доводить своїх конкурентів до розорення, як лихвар, як господар, як гравець, який ставить на кін чужі життя, Номоеconomicus міг бути дияволом для інших, але він був і дияволом для самого себе, тому що йому погрожувало самознищення; інститути, за посередництва яких він намагався досягнути процвітання, могли погубити його на Страшному суді» [4, с. 237]. Можна поставити питання, чи не модерне місто навчилося боротися з численними соціальними проблемами саме розвиваючи свій публічний простір? Чи не модерне місто створило ті численні соціальні міські інститути, які не існували і не могли існувати в середньовічному місті, але саме вони дали змогу пом'якшити, а з часом і вирішити важкі соціальні проблеми модерного міста, пов'язані саме з його перенаселенням.

Песимістично налаштований Р.Сенет описує трансформацію міського простору у таких аспектах: втрата фізичного зв'язку з містом, стандартизація міського середовища, зміни у відносинах між родиною і роботою.

Спостерігаючи за процесами стандартизації соціального простору міста, Р.Сенет робить висновок, що це роз'єднує людей, змушує їх віддалятися один від одного і звільнитися від зайвих емоцій. Такий висновок, на наш погляд, є не до кінця точним. Стандартизація простору сприяє ефективності функціонування людини у ньому. Чи можемо з цим пов'язати певні психологічні проблеми сучасної людини. На нашу думку – ні. Суспільство настільки трансформувало соціальний простір, настільки пов'язало приватне і публічне, що сьогоднішня людина саме в цьому поєднанні публічного і приватного навчилася вирішувати свої проблеми.

Свого часу А. де Токвіль говорив про гомогенність американських міст. Р.Сенет вважає США батьківщиною нейтральності в архітектурі. Причини такої архітектурної одноманітності, які не подолані й сьогодні, пов'язані з необхідністю зростання ефективності функціонування соціального простору міста, що змушує архітекторів приймати суто

утилітарні архітектурні рішення. Мешканцєві традиційних європейських міст важко знайти своє місце на вулицях сучасних мегаполісів, але нові й нові покоління жителів таких міст до них адаптувалися і повноцінно ідентифікують себе за ними. Всі ці спроби ідеалізувати індивідуалізоване постсередньовічне європейське місто, з його незручністю і неефективністю, є безпідставними. Так, є причини для виникнення стандартизованих соціальних об'єктів. Але чи можна погодитися з тим, що часи індивідуалізованих закладів харчування минули? Просто змінилися їхні стандарти. Якщо раніше вони виконували функцію забезпечення масового харчування, а сьогодні – стають центрами обслуговування туристів. Масовим харчування займаються стандартизовані заклади. Це зберігає баланс між масовим та індивідуальним. Запит в сучасному місті є на те і на інше. Так що страхи Р.Сенета перебільшені. У сучасному місті є можливість і для швидкого ділового пересування, і для беньямінівського фланування. Тому сучасний соціальний простір міста фрагментується, а люди перетворюються на самотників, які прагнуть отримати весь спектр якісних послуг від сучасного міста. Людина зі своїми комунікативними зв'язками переміщається з реального публічного простору кафе і бібліотек у віртуальний світ соціальних мереж. І це не може не впливати на зміну соціального простору міста. Що є абсолютно закономірним, очікуваним і не передбачає такої емоційної реакції з боку захисників старих стандартів соціального простору.

Підсумовуючи наголосимо, що Ю.Габермас та Р.Сенет у працях дали різні відповіді на питання про співвідношення публічного і приватного. Якщо Ю.Габермас схильний бачити поглинання приватної сфери публічною в контексті колонізацій системою сфери повсякденності, то Р.Сенет навпаки наголошує на поглинанні публічної сфери приватною, що, на його думку, веде до панування у суспільстві байдужості й самотності. На наш погляд, у цій дискусії Ю.Габермас більш точно описує трансформацію публічного і приватного простору, яку ми можемо спостерігати. Водночас треба підкреслити, що сучасні тенденції взаємодії публічного і приватного, особливо у віртуальному просторі, унеможливають їх жорстке протиставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
2. Чумаков Д. Генеза теоретичних і концептуальних засад взаємодії громадянського суспільства та інституту держави/ Політологічні записки/ Луганськ. – 2013. – Вип. 2. – 218-227 с.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері і відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство./ - Львів: Літопис, 2000. - 318 с.
4. Сеннет Р. Плоть и камень: Тело и город в западной цивилизации. Москва, Strelkapress, 2016. – 520 с.
5. Сеннет Р. Плоть гражданственности. Мультикультурный Нью-Йорк// Неприкосновенный запас/Москва, 2010, №2 с.174-498.

TRANSFORMATION OF PUBLIC SPACE OF A MODERN CITY

Borys Polyarush

*Lviv National Ivan Franko University
University 1, Lviv, 79000, Ukraine
polyarushborys@yahoo.com*

Philosophical analysis of the concept of “public” and “private” in the concepts of Y. Habermas and R. Sennett in the article is implemented. The difference between the philosophical and sociological interpretation of the interaction of public and private spaces is considered. The main features of the public and private space, as well as political, religious, social and cultural preconditions for the transformation of public and private space are identified. The main types of interdependence between the public and private space of a modern city are determined. The significance of the city’s public and private space in the formation and development of modern society has been researched.

Key words: society, city, community, social space, publicity, privacy, Jurgen Habermas, Richard Sennett.